

***УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІСТОРИЧНИЙ СВІДОК**

Стаття опублікована у збірнику «Проблеми суспільно-політичних, гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін в аграрному вузі: Збірник наукових статей. Випуск 5. Присвячений 30-річчю утворення кафедри (За ред. А.М. Шатохіна)». – К.: Міленіум, 2011. – 196 с. – С.55 – 59.

Гордієнко В.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін

В статті розкривається значення такого історичного джерела як мова. Показано результати мовно-культурних контактів предків українців.

Специфіка історичного дослідження полягає в тому, що історик не дано особисто встановити факти, які він вивчає. Історик має можливість робити висновки про минуле винятково на основі свідчень очевидців. Як зазначав Марк Блок: «Ми граємо роль слідчого, який намагається відновити картину злочину, при якому сам не був присутній, або фізика, змушеного через грип сидіти вдома і який дізнається про результати свого досліду з повідомлення лабораторного служителя. Одним словом, на відміну від пізнання сучасного, пізнання минулого завжди буде «непрямим» [2, с.30]. Історичне дослідження спирається на цілий комплекс таких «свідчень» - історичних джерел. Джерелознавство, як спеціальна історична наука, виділяє такі види історичних джерел: письмові, усні (епос, билини, казки, міфи, думи, пісні, перекази, прислів'я тощо) речові (знаряддя праці, зброя, посуд, прикраси, руїни міст і фортець, храми, берестяні грамоти, поховання), етнографічні (можуть бути речові, письмові, усні), фонодокументи, фотодокументи, твори художньої літератури і мистецтва [4, с.20]. Особливе місце серед вищезначених джерел займають лінгвістичні або мовні джерела. Індійський мовознавець Рамананд Тіварі писав: «Слова – найнадійніші свідки історії мови. В них настільки очевидно й міцно закарбовані культурні й історичні факти, що їх не можна спростувати... Завдяки своїй божественній (тонкій) природі і зв'язку з суспільством у мовному суді вони виступають сміливими і об'єктивними свідками» [6, с.7].

Сучасна українська мова містить величезну кількість слів, запозичених з мов інших народів. Поява цих слів в українській мові засвідчила плідні і тривалі контакти праукраїнців з представниками інших етносів, які мешкали на території сучасної України, або ж на суміжних територіях. Історико-лінгвістичний аналіз показує соціальний контекст українського етногенезу. Досліджуючи лексичний матеріал, можна встановити хронологію, локалізацію і продуктивність мовних контактів праукраїнців.

Згідно з теорією данського вченого Холгера Педерсона, неолітичній революції передувало виникнення так званої ностратичної мовної спільноти, до якої входили індоєвропейські, семіто-хамітські, урало-алтайські, картвельські і дравідійські мови. Диференціація ностратичної етнолінгвістичної спільноти відбулась у проміжку 15 – 11 тисяч років до нової ери. Антропологі, археологі й історики сходяться на думці, що початок неолітичної революції і початок поширення ностратичних мов припадають на одні й ті ж час і місце. Очевидно, що перехід від присвоюючого до продуктивного господарства на планеті відбувся вперше на території Передньої Азії. Племена ранніх землеробів відразу ж розпочали міграцію в інші регіони величезної Євразії. Землеробська експансія супроводжувалася також і культурною експансією. Набагато об'ємніший соціальний досвід ранніх землеробів втілювався в нові слова, які розносилися працьовитими спільнотами по всій Євразії [3, с.53].

Приблизно в цей період відбувається виділення індоєвропейської мовної сім'ї, вагомим елементом якої стали летто-литовські (балтійські), слов'янські і германські мови. Тривалий час на північному Сході Європи існувала етнічна германо-балто-слов'янська спільнота. Її розпад ознаменував початок етногенезу праукраїнців. Українська мова містить у собі значний лексичний масив, який вказує на тісні контакти наших предків з різними групами індоєвропейців. Про взаємодію і близькість слов'ян з балтами свідчить наявність в українській мові понад 1600 слів балтського походження. Але найраніші мовні контакти праукраїнців відбувалися з італіками (лінгво-етнічна спільнота, що мешкала на півночі Апеннінського і Балканського півостровів) приблизно в III тисячолітті

до н.е. Сучасна українська мова зберегла принаймні п'ять слів-«італізмів». Це слова: «господь», «говіти», «мана», «горн», «молот». Як бачимо, ці слова виражають як важливі світоглядні поняття, так і поняття господарського життя. Збереглися в українській мові і топоніми та гідроніми як наслідок тривалих контактів з італіками. По територіях Чернігівської і Полтавської областей протікає річка Ромен. Крім цього, в Сумській області є районний центр Ромни. До цього слід додати ще й такі італізми як «Солучка», «Товмень», «Телемень», «Тумень».

На північ від праукраїнців мешкав величезний масив угро-фінських племен. Найвідомішими з них були згадувані давньоруськими літописцями «чудь», «меря», «весь», «мурома», «черемиси», «мордва», «перм», «печора», «ям» [5, с.11]. Вже князь Олег наприкінці IX ст. більшість їх підкорив і примусив платити дань [7, с.48]. Упродовж II тис. до н.е. внаслідок мовно-культурних контактів з цими спільнотами в українській мові з'являються так звані «фінізми»: «дуб», «сом», «щука», «щупак», «щур». Результатом взаємодії з угро-фінами стала поява в Україні таких топонімів і гідронімів як «Вороніж», «Борзна», «Сож». Паралельно з угро-фінськими контактами розвивалися і контакти з північно-кавказькими спільнотами. Дослідники називають слова, які залишилися в українській мові через ці контакти, «кавказькі пелагізми». Цікаво, що серед них є такі слова як «зубр», «черешня», «осокір», «вино», «олія», «меч». Найвідомішими гідронімами з «кавказьких пелагізмів» залишаються «Псло», «Ворскла».

На початку I тис. до н.е. в Північне Причорномор'я прийшли іранські кочові племена (кіммерійці, скіфи, сармати). Їх тривале перебування на нашій землі крім численних матеріальних пам'яток залишило велику кількість слів – «іранізмів». Про вплив іраномовних племен на нашу культуру свідчить наявність в українській мові таких важливих для нас «іранізмів» як «Бог», «хата», «бачити», «дбати», «тривати», «жвавий», «збіжжя», «почвара», «потвора», «кат». Залишили свій слід іранці й в українській гідроніміці – «Дніпро», «Дністер», «Хорол», «Прут», «Артополот», «Сліпорід». Щоправда,

на думку фахівців, іранські гідроніми «Дніпро» і «Дністер» мають тільки іранську основу, яка зазнала впливу дако-фракійців і тільки після цієї трансформації найвідоміші гідроніми опинилися в праукраїнській мові. Цей факт засвідчив тісні контакти між трьома етнічними спільнотами – скіфами, даками (мешканцями території сучасної Румунії) і праукраїнцями [6, с.47].

Землі України стали місцем кількох хвиль фракійського населення зі сходу Балканського півострова. Першою такою хвилею стала культура Кукутені-Трипілля, добре досліджена українськими і зарубіжними археологами [1, с.107]. До найстаріших фракізмів, які залишилися в українській мові ще від трипільців, відносяться слова «гагілка», «гаївка», «кема», «кебета», «тяма», «тямити», «кпити», «кепкувати». Цікавими є також і «фракізми» - гідроніми і топоніми. Це – відомі в Західній Україні «Товтри», «Сірет», «Іртиця», а в Наддніпрянщині – «Ятрань».

Тривалий час в археології і історії не було ніяких свідчень про присутність на українських землях кельтів – численного європейського етносу. Кельто-венети розселилися у I тис. до н.е. по всій території Європи – від Галлії (Франція) і Галісії (Іспанія) на заході до української Галичини і Галатії (Туречина) на Сході. Український філолог К.Тищенко, спираючись на гіпотезу радянського історика і археолога Б. Рибаківа про походження слова «слов'яни» від угро-фінського «vene» - «словене», яким вони називали своїх сусідів східних слов'ян, доводить, що перша частина слова «словене» має кельтське походження. У мові кельтів (галлів) є слово «slugi» - слуги, люди, військо. Український дослідник з цього приводу зазначав: «Складається враження, що після асиміляції своїх володарів – кельтів-венетів – слов'яни успадкували й їхній етнонім» [6, с.153]. Українські слова кельтського походження: «брага», «сало», «лудити», «броня», «мотика», «боярин», «влада», «владика», «слуга», «ябеда», «бевзь», «блазень», «волох», «волхв», «яма», «багно», «бруд», «книга».

Перебування готів в Україні (166 – 375 рр. і до VII ст.) також залишило слід в українській мові. «Готизмами», як їх називають фахівці, в українській

мові є слова: «виноград», «буква», «верблюди», «хліб», «художник», «полк», «князь», «серга», «цямрина», «цебро», «темрява». Серед гідронімів і топонімів готського походження в українській мові відомі «Мерефа», «Мурафа», «Терехтемирів».

Чимало слів в українській мові з'явилося внаслідок взаємодії праукраїнців з азійськими етносами, які проходили на Захід через Україну. Це – гунни, авари, монголи. Вагому групі слів в українській мові фахівці називають «монголізми». Серед них звичні для нас слова «табір», «корогва», «жупан», «каган», «хохол», «гиря», «вертеп», «халява», «пиріг», «курінь», «богатир». Серед топонімів і гідронімів – «монголізмів» фахівці виділяють «Умань», «Унава», «Ображіївка» [6, с.10].

Отож, як бачимо, лінгвістичні джерела дають чимало матеріалу для встановлення часу, характеру і результатів міжетнічних контактів, що сприяє об'єктивній історичній реконструкції етно- і культурогенезу українців.

1. Археологія України: Курс лекцій: Навч. посібник / [Залізник Л.Л., Моця О.П., Зубар В.М. та ін.]. – К.: Либідь, 2005. – 504 с.

2. Блок Марк. Апология истории, или Ремесло историка / Марк Блок. – М.: «Наука», 1986. – 256 с.

3. Історія світової культури: Навч. посібник / [Левчук Л.Т., Гриценко В.С., Єфименко В.В. та ін.]. – Київ: Либідь, 2003. – 368 с.

4. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять / [Литвин В.М., Слюсаренко А.Г., Колесник В.Ф. та ін.]. – К.: Знання-Прес, 2006. – 460 с.

5. Повість минулих літ. Літопис. – Київ.: «Веселка», 1989. – 223 с.

6. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців / К. Тищенко. – К.: «Аквілон-Плюс», 2006. – 416 с.

7. Толочко Петро. Київська Русь/Петро Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

В статтє раскрывается значение такого исторического источника как язык. Показаны результаты языково-культурных контактов предков украинцев.

In the article the meaning of such historical source as language is described. The results of language and cultural relations of forefathers of Ukrainians are shown there.